

них предписаний охоплює все можливі умови існування абстрактних сутностей вне зависимости от их смысла. Но особо подчеркнем, что дидактический процесс не тождественен научному исследованию с уровнем его абстрактности. В дидактическом процессе уровень абстрагирования, выработанный в научной деятельности, безусловно, редуцируется. Для дидактических процессов, знания об объектах, выработанное в ходе познавательной деятельности упрощается и уплотняется до возможности восприятия его обучаемыми. Автор подчеркивает невозможность редукции абстракций математического структурализма Н. Бурбаки до уровня трансляции выработанного ими знания в дидактических процессах.

Библиографические ссылки

1. Бурбаки Н. Общая топология / Н. Бурбаки. – М.: Наука, 1968. – 272с.
2. Бурбаки Н. Очерки по истории математики / Н. Бурбаки. – М.: Мир, 1963. – 420с.
3. Бурбаки Н. Теория множеств / Н. Бурбаки. – М.: Мир, 1965. – 332с.

Надійшла до редколегії 14.01.11

УДК 111

О. В. Кулик

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ХАОС ТА СТРАХ

Аналізується взаємозв'язок між поняттями «хаос» та «страх» на матеріалі робіт таких філософів як Ф. Шеллінг, Х. Ортега-і-Гассет, І. Берлін, С. Зонтаг тощо. Автор виділяє та досліджує низку філософських стратегій щодо взаємодії з хаосом.

Ключові слова: хаос, страх, філософія, історія філософії.

Анализируется взаимосвязь между понятиями «хаос» и «страх» на материале работ таких философов как Ф. Шеллинг, Х. Ортега-и-Гассет, И. Берлин, С. Зонтаг и других. Автор выделяет и исследует ряд философских стратегий касательно взаимодействия с хаосом.

Ключевые слова: хаос, страх, философия, история философии.

The article analyses interconnection between concepts of «chaos» and «horror», basing on works of such philosophers as F. Schelling, J. Ortega y Gasset, I. Berlin, S. Sontag and others. The author singles out and researches a number of philosophical strategies regarding interaction with chaos.

Keywords: chaos, horror (fear), philosophy, history of philosophy.

Останнім часом у філософії все більше уваги звертають на феномен хаосу. Втім, робота над філософським осмисленням хаосу ще тільки на початку довгого шляху. Зокрема потребують осмислення присутні в історії філософії традиції тлумачення хаотичних станів. Це стосується, наприклад, аналізу взаємозв'язків між такими поняттями як «хаос» та «страх».

Ісає Берлін у роботі «Європейська єдність та мінливості її долі» [1] характеризує хаос саме через поняття «страх». Він пише, що «стремління до порядку є проявом страху перед стихіями, спробою огородити себе від хаосу, що викликаний відсутністю контролю, від розхитування традицій, навичок, звичаїв, це спроба зберегти перила, щоб люди не зісковзнули у провалля». У цьому висловлюванні є чотири ключових моменти - хаос, страх, порядок та контроль. Розглянемо їх докладніше.

Отже, що розуміє І. Берлін під хаосом? У вищеведеній фразі, з одного боку, хаос – це те, що вселяє страх; з другого – це щось синонімічне стихіям. Причому ці два аспекти поняття «хаос» взаємопов'язані як наслідок та причина, страх виникає через стихійність, що притаманна хаосу. Берлін каже про хаос, стихійна сутність котрого вселяє страх. Далі, що таке контроль? Це те, відсутність чого викликає хаос. Тобто, наявність контролю могла б покласти край хаосу, але для цього необхідний такий контроль, що забезпечує людину від стихійності. Стремління до порядку викликається страхом, це стремління є тугою за контролем. Однак, що саме пропонує Берлін впорядковувати? Він не каже про впорядкування як спосіб подолати, перемогти хаос. Він каже про стремління лише відгородитися від хаосу, захистити себе від страху, який викликає хаос – «зробити перила, щоб не зісковзнути у провалля». Коли Берлін каже про стремління до порядку, йдеться про контролювання не хаосу, а обмеження самого себе, йдеться про самоконтроль, який дозволить звести перешкоду між собою та хаосом. Перешкоду, що відділяє не хаос від нас, а нас від хаосу. Перила обмежують того, хто йде по мосту, щоб він не наробив зайвого, будучи зачарованим видовищем провалля навколо себе. Відмітимо цю стратегію взаємодії з хаосом, що запропонував Берлін – відділити, забезпечити себе від хаосу, не спростовуючи його наявність.

Однак, «перила», які впорядковують спостерігача хаосу, – це замало для більшості філософів. Низка славетних мислителів пропонує іншу стратегію взаємодії з хаосом – спростовувати його наявність. Дуже часто зі страхом борються саме так, заперечуючи (до часу) можливість здійснення того, що лякає. Як би там не було, вже Піфагор спростовує наявність хаосу. Для позначення світу він вводить поняття «космос» [7, с. 147], тобто, «впорядковане». В цій стратегії ми теж бачимо прагнення впорядкування, але вже не як стремління до самоконтролю, а як прагнення панування. Гете у роботі «Пропозиція до примирення» цілком слушно описував прагнення такого роду порядку наступними словами: «Констатація, кла-

сифікація, рахування, вимірювання, зважування є значними допоміжними засобами, за допомогою яких людина осягає природу та прагне панувати над ній, щоб зрештою все використати для себе» [3, с. 218]. У попередній статті ми вказували, що серед прихильників цієї започаткованої Піфагором стратегії взаємодії з хаосом: Платон, Арістотель, Декарт, Кант, Маркс тощо [5].

У нашому дослідженні ми дійшли моменту, коли далі просуватись можливо лише з'ясувавши: а що ж, власне, нас страшить у хаосі? Розглянемо з цього питання теорії щодо хаосу двох філософів – Дж. Віко та М. Еліаде.

Дж. Віко у XVIII досліджуючи генезу поняття «хаос», реконструює три первинні смислові модули цього терміну. По-перше, він вказує, що «поети-теологи первинно визначали Хаос як зміщення людського сім'я у стані мерзотної спільності жінок». По-друге, Віко пише, що ці поети «також уявляли собі Хаос у вигляді Орка, безформного чудовиська, яке пожирає все, оскільки люди у мерзотній спільності не мали власних людських форм і були поглинуті цим нічим; бо через недостовірність потомства вони нічого не залишали після себе». По-третє, «поети надавали Хаосу також монструозну форму Пана, лісного бога: він божество всіх сатирів, котрі мешкають не у містах, а в лісах; до його характеру вони зводили безбожних бродяг Великого Ліса Землі, за виглядом – людей, за звичаями – нечестивих тварин» [2, с. 298]. В усіх трьох модулах Віко вказує, що хаос – це відсутність законів, правил, порядку, визначеності; це буття без заборон та розрізень. Дана непевність, невизначеність, необмежена свобода і страшить людину з точки зору Віко у «мерзеному» хаосі. Страшить відсутність порядку, який би забезпечив стан, при якому «речі виникають у відповідні їм часи та у відповідних їм місцях» [2, с. 116]. Подібне мав на увазі і Берлін у вищенаведеному контексті, коли зв'язував «стихийність» хаосу з «розхитуванням традицій, навичок, звичаїв».

Мірча Еліаде, реконструюючи у XX столітті [9] первісні уявлення про хаос, теж приходить до схожих висновків. Під час аналізу церемоніалу акіту, в якому вавилоняни зображували перехід світу від стану хаосу до космогонії, Еліаде вказує, що, імітуючи епоху хаосу, вавилоняни вдавались до навмисного змішання протилежностей. Як він пише: раби ставали панами; учасники дійства вдавались до чудернацьких сексуальних практик; знімалися всі заборони; через те, що всі відмінності було знято, зображувалось повертання з небуття мерців – адже відмінність між живими та мертвими теж була відкинута. Хаос характеризує зняття протилежностей, всіх розрізень, всього соціального, штучного, як зауважує Еліаде, «в епоху «хаосу» співіснування загальне, адже всі модальності співпадають».

Отже, людині властиво боятись хаосу, бо, при його спогляданні, ми відчуваємо крихкість своєї обмеженості, неповноти, невірності, частковості у порівнянні з могутньою та всеохопною стихійністю. Більше того, ми відчуваємо, що все, що ми вважаємо важливим – всі ці самообмеження, закони, звички, – є насправді штучним, минулим та

не необхідним. Звісно, страшно це усвідомлювати, бо ми втрачаємо те, що вважали стійкою опорою під ногами.

Утім, зауважимо, що людина, яка в змозі не заплітати очі на хаос, отримує дещо за свою сміливість. Вона споглядає хоча і страшне, але дивовижне видовище – адже страхітливі сили хаосу є величними. У «Філософії мистецтва» Ф. В. Шеллінг характеризує хаос за допомогою естетичної категорії «піднесене»: «природа піднесена у своєму хаосі, у заплутаності своїх явищ». На переконання Шеллінга, не нав'язувати природі закони – це те ж саме, що не принижувати її, а споглядати у первозданній величі. Більше того, у цій відсутності розрізень, у цьому цілокупному процесі самоздійснення ми споглядаємо дещо не лише страшне, піднесене, але й абсолютне: «у хаосі ми споглядаємо абсолютне. Внутрішня сутність абсолютного, в якому все складає єдність та єдність складає все, зводиться до цього первинного хаосу» [8, с. 167]. На думку німецького філософа, саме через споглядання хаосу, розум доходить до всезагального пізнання абсолютного, чи то в мистецтві, чи то в науці: «Після даремного стремління вичерпати розумом хаос явищ у природі та історії, знання приймає рішення зробити вихідною точкою своїх розмислів, тобто принципом, – саме незбагненне. У цьому полягає перший крок до філософії чи принаймні до естетичного споглядання світу» [8, с. 167].

Ще один філософ, котрий не спростовує існування хаосу, а вважає його існування важливим для людини – це Х. Ортега-і-Гассет [6]. Іспанський мислитель у роботі «Повстання мас» розрізняє серед тих, хто відчуває страх перед хаосом, представників двох підходів. Одні переходять від цього страху за різного роду ілюзіями порядку, другі приймають реальність такою, якою вона є насправді, вибираючи справжність життя.

Перший підхід Ортега-і-Гассет описує такими словами: «Життя на перший погляд – це хаос, в якому губишся. Людина про це здогадується, але боїться опинитися віч-на-віч з грізною реальністю і відгороджується фантазмагоричною завісою, на якій все зображено просто та зрозуміло. Її зовсім не турбує, що її «ідеї» неправдоподібні – для неї це окопи, щоб відсидітись від власного життя чи страшні гримаси, щоб відлякувати реальність». Чи можна відсидітись від власного життя? Питання, мабуть, риторичне, але, на думку філософа, в будь-якому разі, це шлях, що уводить нас від реальності, це шлях ілюзій, а не гідного людини життя.

Стосовно другого шляху – тієї стратегії ставлення до хаосу, яку обирає Ортега-і-Гассет для себе, – він пише таке. «Світлі голови – ті, хто позбавляється фантазмагоричних «ідей», хто дивиться на життя впритул і бачить, що все у ньому є спірним та предметом здогадок, і відчуває, що гине. А оскільки жити саме і означає відчувати себе тим, хто гине, лише визнання цієї правди приведе до себе самого, допомагає набутти свою справжність, вибратись на твердий ґрунт. Інстинктивно, як потопаючий, людина шукає, за що вхопитись, і погляд її – трагічний, останній та гранично чесний – впоряд-

ковує сум'яття її життя. Єдино справжні думки – думки потопаючого. Все інше – риторика, поза, внутрішнє фіглярство. Хто не відчуває, що дійсно гине, той загине обов'язково – він ніколи не знайде себе, не зіштовхнеться зі своєю справжньою суттю».

Філософи-екзистенціалісти – чи то Сартр, чи Камю, чи Ортега-і-Гассет – вибирають шлях визнання прав хаосу. Для них це виступає передумовою гуманності. На думку представників філософії екзистенціалізму, людина може здійснитися як людина лише тоді, коли буде мати мужність прийняти складність життя та навчитися жити за умов свого страху перед хаосом.

Ще про одну стратегію взаємодії з хаосом, яку пов'язано зі страхом, писала С'юзан Зонтаг. У роботі «Під знаком Сатурна» [4] вона накреслює шлях колекціонера: «дерев'яніючи перед речовим хаосом, меланхолік гальванізує себе пристрастю до окремих, улюблених предметів. Ця відданість до речей виражається у їх збиранні, зазвичай у вигляді уламків чи решток. Ці речі виступають як предмет споглядання, спонукання до мрій». Предмети, що збирає «колекціонер» – є свого роду фетишами, «речами для чаклування», котрі дозволяють проводити готичні ритуали викликання ілюзій порядку. Мрії можуть відволікти від хаосу чи переконати в тому, що в межах ось цієї кімнати, ось у цій колекції є Порядок. Колекціонер не спростовує наявність хаосу, він намагається йому протидіяти, відстоюючи своє право на існування порядку, хоча б уявного. Для ілюстрації цього підходу можна привести світоглядні настанови епохи бароко чи, наприклад, творчість філософа від кіномистецтва П. Гринуей. Його фільми сповненні колекціонерів, які відважуються протиставити хаосу свої ігри у створення різного роду порядків. Оскільки Гринуей зображує всі ці намагання врешті решт переможеними силами хаосу, це демонструє його позицію щодо феномену колекціонування.

Підсумовуючи перелічені варіанти філософського ставлення до хаосу, відзначимо, що підхід Піфагора та його послідовників стає, мабуть, найменш популярним у наші часи. Втім, не варто забувати, що він має певні переваги, якщо не з боку істинності, то хоча б з боку практицизму. Спроби підірвати цю позицію відкриває загалу такі безодні, які далеко не всі можуть винести. Подібну ситуацію описував ще Г. Лебон у роботі «Психологія народів та мас»: «Філософи останнього століття з великим запалом намагались знищити релігійні, політичні та соціальні ілюзії, якими жили наші предки. Але знищуючи ці ілюзії, вони у той же час спустошили джерела надії та смирення. І позаду розбитих химер вони наразились на сліпі та приховані сили природи, невмолімі, безжалісні до слабкості та чужі до співчуття». Філософам, котрі критикують тих, хто не визнає хаос, необхідно бути готовим дати відповідь на питання – а що ви пропонуєте взамін? Філософія ХХ століття не знайшла переконливу відповідь на це важке питання.

У якості висновків даного дослідження зазначимо таке. Ми виділили чотири філософські стратегії взаємодії з хаосом, які пов'язані з феноменом страху. Це підхід І. Берлін – відділити, забезпечити себе від хаосу, не спростовуючи його наявність. Це підхід філософів, що вслід за Піфагором спростовували наявність хаосу

(Платон, Арістотель тощо). Це підхід філософів, які, визнаючи наявність хаосу, вважають це визнання важливою передумовою повноцінного життя людини – Шеллінг, Ортега-і-Гассет. І нарешті, шлях до четвертої стратегії, яку ми назвали «підхід колекціонера», – вказали нам Зонтаг та Гринуей.

Ми вважаємо продуктивним подальше дослідження феномену хаосу, зокрема, плануємо прослідити еволюцію філософських стратегій взаємодії з хаосом.

Бібліографічні посилання

1. Берлін І. Европейское единство и превратности его судьбы / И. Берлин // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2002. – № 1. – С. 5–23.
2. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. – К.: Книга, 1994. – 618 с.
3. Гете И. В. Избранные философские произведения / И. В. Гете. – М.: Наука, 1964. – 520 с.
4. Зонтаг С. Мысль как страсть: Избранные эссе 1960-70-х годов / С. Зонтаг. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 208 с.
5. Кулик О. В. Філософія як впорядкування / О. В. Кулик // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Д.: Вид-во ДНУ, 2010. – С. 75–81.
6. Ортега-і-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-і-Гассет. – М.: АСТ, 2008. – 352 с.
7. Фрагменты ранних греческих философов / Подготовка издания А. В. Лебедева. – М.: Наука, 1989. – 576 с.
8. Шеллинг Ф. В. Філософія искусства / Ф. В. Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с.
9. Элиаде М. Миф о вечном возвращении / М. Элиаде. – СПб.: Алетейя, 1998. – 250 с.

Надійшла до редколегії 04.01.11

УДК 316.752

С. В. Куцепал

Полтавський юридичний інститут Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ОСВІТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДІАЛЕКТИКА ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Обґрунтовуються необхідність та сутність інноваційного розвитку освіти в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: освіта, інновація, традиція, інформаційне суспільство.